

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Палієнко Марини Геннадіївни

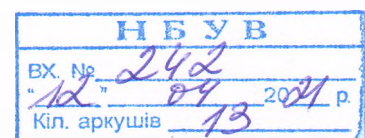
на дисертацію *Шаповала Андрія Івановича*

**«Володимир Миколайович Перетц (1870–1935) як вчений-
українознавець, археограф, бібліограф, бібліофіл та дослідник
рукописних та книжкових пам'яток»**, представлену на здобуття наукового
ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство,
бібліотекознавство, бібліографознавство (27 – соціальні комунікації)

Актуальність дослідження. У сучасному науковому дискурсі особливого значення набуває відтворення інтелектуальних біографій учених, що зробили вагомий внесок у вітчизняну та світову гуманітаристику. До їх числа, безперечно, належить Володимир Миколайович Перетц (1870–1935) – учений-ерудит, філолог, літературознавець, археограф, бібліограф, знаний дослідник рукописних та книжкових пам'яток. Діяльність та наукова спадщина цієї неординарної особистості викликала зацікавлення у дослідників, аналізу його доробку присвячена низка праць, які фокусувалися передусім на висвітленні внеску В.М.Перетца у розвиток філології та літературознавства. Проте багато важливих аспектів багатогранної діяльності та спадщини вченого залишилися поза увагою попередників, що у свою чергу обумовило актуальність та наукову новизну дисертаційного дослідження А.І.Шаповала.

Метою рецензованої роботи є комплексна реконструкція наукової, науково-організаційної, педагогічної та науково-громадської діяльності В. М. Перетца в українському науковому та освітньому просторі, визначення внеску вченого в розвиток українознавства, археографії, бібліографії та дослідження рукописної і книжкової спадщини наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст.

Наукова новизна дисертаційного дослідження А.І.Шаповала полягає у тому, що у процесі його підготовки був залучений широкий пласт раніше невідомих науковому загалу документальних та наративних першоджерел,

зокрема епістолярій ученого, що дало змогу встановити невідомі факти його біографії, відтворити творчу лабораторію, простежити формування дослідницьких пріоритетів, інтересу вченого до українознавчої проблематики. У роботі знайшла комплексне висвітлення наукова, педагогічна та громадська діяльність В.М.Перетца у Києві, Петрограді та Москві, встановлено його внесок у вивчення історико-літературних пам'яток, розроблення методів археографічного та текстологічного аналізу рукописних пам'яток, правил уніфікованого археографічного опису рукописних книг і стародруків, визначено його внесок у збереження архівної спадщини українських учених та письменників. Досліджено процес переслідування В. М. Перетца на початку 1930-х років та критики створеної ним філологічної школи у Всеукраїнській академії наук. На основі аналізу судово-слідчих документів розкриті причини арешту вченого та реконструйовано перебіг слідчих дій над академіком.

Архітектоніка роботи чітка та логічна, відбиває традиційні підходи до побудови дисертаційних досліджень персонологічного характеру. Дисертаційна робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, шести розділів (22 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, що містить 1473 найменувань, а також чотирьох додатків, у яких знайшли відображення публікації здобувача за темою дисертації (додаток 1), хроніка участі В.М.Перетца в українському науковому житті у 1892–1935 рр. (додаток 2), перелік доповідей, які підготував та виголосив В.М.Перетц в установах ВУАН та українських наукових товариствах у 1900–1934 рр. (додаток 3), бібліографія праць вченого у сфері україніки (додаток 4, у якому виокремлено 266 прижиттєвих та посмертних публікацій за 1892–1962 рр.). Повний обсяг дисертації становить 595 сторінок, основний текст роботи викладений на 400 сторінках (17 авт. арк.).

У *першому розділі* – «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» – здійснено критичний аналіз стану наукового розроблення проблеми та охарактеризовано джерельну базу її вивчення. Подано авторську

періодизацію історіографії дослідження діяльності та творчої спадщини В.М.Перетца (с.35-36). Позитивною її стороною є застосування хронологічного підходу, що дозволив синхронізувати дослідження вчених України та діаспори, а також зарубіжних дослідників, та поетапно відтворити вивчення спадщини В.М.Перетца та введення її у контекст сучасного історіографічного дискурсу.

Особливу увагу привертає аналіз рецензій на праці В.М.Перетца, у т.ч. П.Г.Житецького, І.Я.Франка, закордонні посмертні публікації (некрологи), згадки в узагальнюючих працях – І.Огієнка, Л.Білецького, Д.Чижевського тощо. Правомірно підкреслюється роль В.П.Адріанової-Перетц в реабілітації імені та поверненні спадщини В.М.Перетца до наукового та суспільного обігу (с.39). Як відомо, В.П.Адріанова-Перетц уклала список праць В.М.Перетца, який складався з 318 позицій, який А.І.Шаповал розширює та уточнює (с.40). Зокрема, до укладеного В.П.Адріановою-Перетц списку не увійшли статті та замітки, опубліковані у періодичній пресі і підписані криптонімом «В.П.». Важливим результатом пошукової роботи А.І.Шаповала, проведеного автором компаративного аналізу текстів стала атрибуція публікацій В.М.Перетца, укладання бібліографії його праць з українознавчої проблематики, що уміщена у додатках до дисертації. Дослідник наводить перелік криптонімів, які використовував вчений, що підписував окремі свої праці «В. П.», «В. Т.» , «П-ь, В.» тощо.

Загалом автор докладно аналізує доволі обширну бібліографію праць про В.М.Перетца., що дає йому можливість зробити висновок про висвітлення окремих аспектів діяльності вченого, але водночас відсутність комплексного дослідження діяльності В. М. Перетца на українській науковій ниві, його досягнень з вивчення рукописних книг та стародруків, археографічних і бібліографічних здобутків, встановлення доробку вченого у сфері українознавства, що і обумовило вибір теми та наукову новизну дисертаційної роботи (с.52).

Джерельна база дисертаційного дослідження об'ємна та багатогранна, включає комплекс документальних, наративних та зображальних джерел. Перш за все важливо відзначити, що дослідник провів масштабну евристичну роботу в архівах, бібліотеках та музеях Києва, Львова, Санкт-Петербурга і Москви. З метою виявлення документів В. М. Перетца були опрацьовані 48 фондів ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДІАЛ України, ЦДАМЛІМ України, Архіву Президії НАН України, Галузевого державного архіву СБУ, ІА та ІР НБУВ, відділу рукописів ЛННБ України імені В. Стефаніка, відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, наукового архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України, архіви Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків та Музею видатних діячів української культури. Найбільшим сегментом документальної основи дослідження стали архівні фонди ІР НБУВ. Для розкриття переслідувань вченого були досліджені судово-слідчі документи, що відклалися в кримінальній справі В. М. Перетца, копія якої зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Частково опрацьовані досі неопубліковані щоденники і спогади самого В. М. Перетца, що зберігаються в неописаному фонді В. П. Адріанової-Перетц, який відклався в рукописному відділі Інституту російської літератури РАН.

Окремий параграф дисертації присвячений аналізу епістолярія вченого як джерелу дослідження українського наукового життя кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Коло кореспондентів та адресатів справді вражає. А.І.Шаповалом виділено листи В. М. Перетца до М. С. Грушевського, що зберігаються у фонді Грушевських у ЦДІАК України та стали важливим джерелом для висвітлення співпраці вченого з НТШ у Львові та УНТ у Києві. Згідно підрахунків дослідника, кількісно цей масив епістолярних документів, що складається з 137 листів, є найбільшою частиною в епістолярній спадщині В. М. Перетца, яка сформувалася внаслідок його листування з українськими вченими. Також важливим сегментом епістолярної спадщини

В.М.Перетца, що була використана у дослідженні, є його листування з О. О. Шахматовим (загалом 303 листа за 1898–1920 рр.).

Загалом, на нашу думку, правомірним є звернення дисертанта до використання епістолярних документів як одного з найрепрезентативніших джерел для розкриття поставленої проблеми. Причому виявлення та системне вивчення епістоляріїв дає підстави зробити висновок про те, що порівняно з великою епістолярною спадщиною В. М. Перетца обсяг опублікованих листів вченого є незначним. Частково це пояснюється розпорошеністю документів, а також нерозбірливим почерком В. М. Перетца, що ускладнює підготовку його листів до публікації.

У *другому розділі* – «Методологічні засади дослідження» – приділено основну увагу розкриттю методологічного інструментарію, який склали принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, історичного антропологізму, світоглядності, а також загальноісторичні та спеціальні й міждисциплінарні методи. Із загальноісторичних в роботі використані біографічний, соціально-психологічний, просопографічний, хронологічно-тематичний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та системно-структурний методи, а із спеціальних і міждисциплінарних методів застосовано джерелознавчий, архівознавчий, бібліографічний, книгознавчий, кодикологічний та археографічний.

На особливу увагу заслуговують імплементовані у дослідженні методологічні принципи персональної біографії та інтелектуальної історії, що засвідчує обізнаність автора з новітніми розробками та підходами у цій царині українських та зарубіжних авторів. Відтак у фокусі дослідження постають наукове-культурне середовище, що сприяло формуванню вченого, та його персональні тексти – документи особового походження (листи та спогади) та его-документи, передусім наукові праці, рецензії, лекції, виступи.

А.І.Шаповал відтворює об'ємний образ В.М.Перетца – інтелектуала, педагога, багатогранну особистість, творця власної та ефективно діючої наукової школи.

Варто відзначити глибокий джерелознавчий аналіз тексту виявлених листів, вивчення особливостей почерку, мови та стилістики документів. При дослідженні листів враховувалися такі їхні відмінні ознаки, як багатофункціональність та різноманітність тематики, діалоговий характер документів, що давало можливість систематизувати та класифікувати епістолярні документи за їх призначенням, тематикою, жанрами тощо. Отже, залучення до аналізу широкого масиву документальних, наративних, бібліографічних та зображальних джерел продемонструвало ґрунтовне володіння автором джерелознавчим, археографічним та бібліографічним методами дослідження та дозволило широко використати джерельний потенціал виявлених документів для реконструкції інтелектуальної біографії й творчої лабораторії вченого.

У *третьому розділі* – «Становлення В.М.Перетца як вченого-українознавця та дослідника рукописних книг і пам'яток давньої української літератури (90-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.)» – проаналізовано вплив українських учених на формування дослідницьких траєкторій В.М.Перетца, його зацікавлення у вивченні українознавчої проблематики. Причому відзначається вплив О.І.Соболевського, а згодом спілкування, зокрема крізь призму епістолярного діалогу, з В. М. Гнатюком, П. Г. Житецьким, А. Я. Ляценком, М. І. Петровим, І. Я. Франком тощо. У 1892 р. з'являються перші українознавчі публікації В.М.Перетца на сторінках журналу «Киевская старина». Згодом, у 1897 р., «Киевская старина» опублікувала лист В. М. Перетца до редакції журналу, в якому вчений повідомляв про свою зацікавленість історією народного лялькового театру і просив читачів допомогти зібрати матеріал для дослідження про його розвиток. Ці публікації поклали початок листуванню та співпраці між В. М. Перетцем і українським мистецтвознавцем, археологом й етнографом М. Ф. Біляшівським (с.95). Загалом багато сюжетів, яких торкається автор, відтворюючи входження В.М.Перетца до кола київських науковців та інтелектуалів, пов'язано зі спілкуванням з дослідниками, які належали до числа співробітників журналу

«Киевская старина» (до них належали й М.І.Петров, М.Ф.Біляшівський, П.Г.Житецький та ін.). А.І.Шаповал послідовно відтворює дослідницькі пошуки молодого вченого в київських архівах та книгозбірнях, підкреслює вплив П.Г.Житецького на формування дослідницьких інтересів В.М.Перетца, його наукового зацікавлення у вивченні української поезії та драми, народного театру. Інформаційний потенціал листів дає можливість відтворити коло спілкування, особисті зустрічі, характер стосунків тощо. В них міститься вагома інформація про алгоритм пошуку, архівні знахідні, творчі плани, а також важлива оцінка праці вченого його колегами. А.І.Шаповал, органічно поєднуючи свідчення, отримані з офіційних документів, нотаток та епістоляріїв вченого, реконструює перебіг подій, пов'язаних з обранням та затвердженням кандидатури В.М.Перетца, його переїздом до Києва та розгортанням там дослідницької діяльності.

У *четвертому розділі* – «Наукова, педагогічна та науково-громадська діяльність В. М. Перетца в Києві та його внесок у розвиток українознавчих досліджень (1903–1914)» – автор зосереджується на аналізі викладання в Університеті св. Володимира у Києві, внеску вченого у створення Семінарію російської філології, розбудову таких українських наукових інституцій, як НТШ у Львові та УНТ у Києві.

Привертає увагу здійснений автором докладний аналіз методологічних та організаційних засад організованого В.М.Перетцом у Києві Семінарію російської філології, який сприяв дослідженню пам'яток давньої української літератури, організації наукових (археографічних) експедицій та зрештою формуванню наукової філологічної школи В.М.Перетца. Доведено, що під час наукових поїздок учасники Семінарію проводили роботу з опису рукописів і стародруків, що відклалися в бібліотеках, архівах і музеях, а також мали змогу познайомитися з вченими, які працювали на ниві філологічних досліджень, відвідати наукові установи і товариства, освітні заклади і музеї та заявити про себе, виступаючи перед місцевими науковцями з власними доповідями. Наголошено на тому, що описи документів

проводилися за методикою, розробленою В. М. Перетцем, який першим визначив завдання археографічного і текстологічного аналізу рукописних пам'яток та розробив і запровадив правила уніфікованого археографічного опису рукописних книг і стародруків. (161) Учні користувалися цінною бібліотекою вченого, постійно отримували від нього допомогу та поради. Таким чином, В. М. Перетц одним з перших повною мірою реалізовував концепцію навчання через дослідження – «docendo discere», яке сьогодні так актуально пропагується як одна з норм Болонського процесу.

Дослідження роботи Семінарію дало підстави А.І.Шаповалу зробити обґрунтований висновок, що «у результаті діяльності Семінарію російської філології під керівництвом В.М.Перетца сформувалася Київська філологічна школа, представники якої зробили вагомий внесок в дослідження давньої української та російської літератур» (с.153), зокрема, В.П.Адріанова-Перетц, І.І.Огієнко, С.І.Маслов, М.К.Гудзій, О.А.Назаревський, С. О. Щеглова, а сам В.М.Перетц зробив вагомий внесок у текстологічне та джерелознавче розроблення методології дослідження пам'яток давньої української літератури, застосування при їх вивченні філологічного, історичного, історико-філологічного, історико-порівняльного та біографічного (історико-психологічного) методів дослідження (с.154).

У параграфі, присвяченому співпраці вченого з НТШ у Львові, особлива увага приділяється аналізу інформаційного наповнення листування з М.С.Грушевським, І.Я.Франком, В.М.Гнатюком тощо. Крім того, А.І.Шаповалом виявлено низку рецензій В.М.Перетца, опублікованих на сторінках «Записок НТШ», що не увійшли до укладених бібліографій ученого (с.167). Окреме місце у дисертації посідає висвітлення сюжетів, пов'язаних зі ставленням В.М.Перетца до конфлікту в НТШ у 1913 р. У підрозділі, присвяченому організаційній та науково-редакційній діяльності В.М.Перетца в УНТ у Києві, значно розширюються наші знання про роль ученого у заснуванні, редагуванні та змістовому наповненні «Записок УНТ».

У *п'ятому розділі* – «Роль В. М. Перетца у створенні Всеукраїнській академії наук та участь вченого в її діяльності (1918–1933)» – на основі критичного осмислення та порівняльного аналізу джерельної інформації розглядається участь ученого у створенні УАН, характеризується процес висунення кандидатури В.М.Перетца та його обрання академіком УАН, аналізуються його пропозиції щодо статуту академії, внесок у розгортання діяльності Історико-філологічного відділу. Дослідження цього періоду діяльності В.М.Перетца дало авторові підстави зробити обґрунтований висновок про дієву участь ученого в розбудові ВУАН як ефективно діючої та незалежної від політичних чинників української наукової установи. Вчений послідовно виступав проти посилення державного та партійного впливу на роботу ВУАН й відстоював її наукову автономію (С.270). А.І.Шаповал правомірно підкреслив значення розроблених В.М.Перетцом «Правил видання пам'яток давнього письменства» для вироблення наукових засад публікації текстів та розгортання археографічної діяльності ВУАН, зокрема видання серійних наукових збірників.

Розглядаючи на основі документальних свідчень процес переслідування науковця та критику його філологічної школи у ВУАН на початку 1930-х рр., А.І.Шаповал докладно відтворює перебіг подій та робить аргументовані висновки про причини переслідувань, оскільки В. М. Перетц виступав проти впливу політичних чинників на наукову діяльність та не визнавав пріоритету марксистських методів дослідження (С.291).

Шостий розділ дисертації присвячений висвітленню внеску В.М.Перетца в організацію українознавчих досліджень в Росії у 1915 – на початку 1930-х рр. У ньому, зокрема, аналізується масштабна робота ученого з виявлення, обліку та збереження українських літературних та культурних пам'яток в книгозбірнях, архівах та музеях Москви та Петрограда (Ленінграда), археографічні експедиції до інших міст. На наш погляд, важливими та інформативно насиченими є сюжети дисертації, пов'язані з

визначенням ролі В.М.Перетца у перевезенні мистецького зібрання В.О.Щавинського та колекції П.П.Потоцького до Києва у 1920-х рр.

В останніх підрозділах дисертаційного дослідження (6.5 та 6.6) реконструюються за архівними документами роки переслідування академіка, звинувачення за сфабрикованими справами в «контрреволюційній» діяльності, арешт, суд та заслання до Саратова. Особливо важливим є намагання дисертанта не лише докладно відтворити перебіг подій, формальний бік слідства, але й наблизитися до розуміння внутрішнього світу вченого, його переживань крізь призму аналізу его-документів, зокрема листування. Останні дні життя В. М. Перетца, обставини його смерті та захоронення на Воскресенському кладовищі в Саратові відтворюються на основі інформації, почерпнутої у виявлених та проаналізованих А.І.Шаповалом листах В. П. Адріанової-Перетц до С. О. Щеглової та І. Ф. Єрофєєва. У дослідженні також приділено увагу процесам політичної та наукової реабілітації вченого, що були започатковані завдяки зусиллям В.П.Адріанової-Перетц та його учнів у добу хрущовської відлиги, а також розвитку традицій його історико-філологічної школи.

Висновки дисертаційного дослідження логічні, аргументовані, відповідають його меті, містять авторські узагальнення та вагомі теоретичні положення, що відповідають поставленим у дисертації завданням. Серед головних результатів дисертаційного дослідження слід виділити:

обґрунтування теоретико-методологічних засад комплексного дослідження життя та діяльності В.М.Перетца в українському інтелектуальному дискурсі;

здійснення дослідження на основі широкого джерельного комплексу, введення до наукового обігу документів, виявлених під час масштабної евристичної роботи в архівних, бібліотечних та музейних зібраннях Києва, Львова, Санкт-Петербурга та Москви (сотні документів з 48 фондів); широке застосування методів джерелознавчого аналізу, використання інформаційного потенціалу значної за обсягом епістолярної спадщини

В.М.Перетца для відтворення просопографічного портрету вченого, встановлення невідомих аспектів його науково-дослідної, науково-організаційної та педагогічної діяльності;

розкриття внеску вченого в інтелектуальну історію України, дослідження її рукописно-книжкової спадщини та розбудову української гуманітаристики та культури наприкінці XIX – у першій третині XX ст. У роботі вперше докладно відображено співпрацю вченого з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та Українським науковим товариством у Києві, участь у формуванні українського наукового середовища, становлення української наукової періодики, реалізацію концепції видання академічних серійних збірників. Особливу увагу приділено висвітленню внеску В.М.Перетца у творення УАН, розбудову її інституцій, зокрема, Комісії давнього українського письменства, Українського бібліологічного товариства тощо.

Слід також відзначити широку *апробацію результатів дослідження*: 34 публікації (серед яких 1 монографія та 33 наукові статті, зокрема, 19 статей у фахових наукових виданнях України, 4 статті в зарубіжних наукових виданнях та ін.), виступи на численних всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. Автореферат повністю відбиває основний зміст дисертаційного дослідження, містить стислий опис та характеристику всіх його структурних елементів.

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану роботу, висловимо низку *зауважень* та міркувань дискусійного характеру.

Зважаючи на те, що автор доволі широко застосовує у дослідженні підходи інтелектуальної історії, було би доцільно, на нашу думку, крізь призму его-документів більш об'ємно відтворити образ В.М.Перетца у стосунках з його найближчим оточенням, передусім з дружиною В.П.Адріановою-Перетц, їхні особисті взаємини, стиль життя та спілкування.

Не є коректним твердження автора про те, що В. М. Перетц був одним із небагатьох професорів Університету св. Володимира, які звітували про свої

закордонні відрядження на сторінках періодичного органу університету (с.133). Зазначимо, що це була усталена процедура, за якою переважна більшість професорів і здобувачів, що відряджалися за кордон за державний кошт, мали подавати за його результатами звіт, який розміщувався на шпальтах «Университетских известий».

Не вважаємо органічним переклад та вживання у тексті назв російськомовних часописів українською мовою, зокрема, «Київська старовина» (замість «Киевская старина»), «Університетські відомості» («Университетские известия»), «Журнал Міністерства народної освіти» («Журнал Министерства народного просвещения»), «Київська думка» («Киевская мысль») тощо.

Назви окремих структурних підрозділів дисертації видаються надто розлогими, і, на наш погляд, могли бути сформульованими більш лаконічно. Зокрема, йдеться про п.4.2 («Роль В. М. Перетца у розгортанні діяльності з виявлення та дослідження української рукописної та книжкової спадщини. Організатор і керівник Семінарію російської філології в Києві»), п.5.3 («В. М. Перетц як колекціонер українських літературних і історико-культурних джерел, діяльність з виявлення та збереження рукописних і книжкових пам'яток»).

Водночас зазначимо, що висловлені зауваження та пропозиції мають переважно рекомендаційний характер, не впливають на загалом позитивне враження від дисертаційного дослідження А.І.Шаповала та не применшують наукової ваги та цінності його результатів. Мету дослідження досягнуто, завдання, поставлені у дисертаційній роботі, виконані, отримані автором у процесі дослідження результати та висновки становлять вагомий внесок у розвиток української історичної науки та гуманітаристики. Отже, можна стверджувати, що дисертаційне дослідження «Володимир Миколайович Перетц (1870–1935) як вчений-українознавець, археограф, бібліограф, бібліофіл та дослідник рукописних та книжкових пам'яток» за науковим рівнем, глибиною опрацювання поставленої проблеми, обґрунтованістю

головних положень і висновків, наявністю наукової та практичної цінності відповідає вимогам до дисертаційних досліджень, визначених п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р. та № 607 від 15.07.2020 р.), а його автор – Шаповал Андрій Іванович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (27 – соціальні комунікації).

Офіційний опонент –
завідувач кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор

 М. Г. Палієнко

Підпис засідача
Вченої Семіретар НДЧ
КАРАУЛЬНА Н. В.
14.04.2021р.

